

2 בהתחשב ברעיונות ובשיקולים שהעלו חוקרי הלאומיות כפי שנדונו על ידינו: האם זהות לאומית זקוקה לשם קיומה ובטחונה לממשלה, גבולות וסוכני אכיפה כמו צבא ומשטרה?

הלאומיות כפי שהיא מוכרת לנו כיום, הינה תוצאה של התפתחויות חברתיות, פוליטיות, היסטוריות ותרבותיות. זרעי רעיונותיה נזרעו כבר בימי יוון העתיקה, נעלמו וחזרו במרוצת השנים וההיסטוריה האנושית. זהות לאומית הוא מושג שהעסיק ומעסיק אנשי רוח, מדינאים ואזרחים, כאשר גם בהווה ישנן קבוצות לאומיות הקוראות להכרה לאומית ובינלאומית בהן בצורה של אוטונומיה ואף מדינה. אינה הסכמה גורפת בהגדרתה של הלאומיות וישנן הגדרות הנגזרות מגישות שונות ותפיסות לגבי מהי לאומיות ומהם שורשיה.

המאה ה-17, עם התפתחותה של ההשכלה ולאור הפיחות בכוחה של הכנסייה כמכתיבה את דרכי החשיבה והחיים של הפרטים והחברות השונות באירופה, זירזה את התפתחותן של תיאוריות לאומיות שונות. תיאוריות אלה עברו גלגולים שונים וקידמו רעיונות ששאבו מהתפתחויות היסטוריות, כלכליות וצבאיות בקרב הנסיכויות והמדינות השונות באירופה. רעיונות אלה התפתחו לכדי תיאוריות והתגבשו לכדי הלאומיות המודרנית, אותה אנו מכירים וחיים כיום. לאומיות זו באה לידי ביטוי במדינות בעלות גבולות מוגדרים ומסכמים (לרוב), בהן חיים בני לאום אחד ויותר, תחת חוקים המאגדים את כולם ושואפים לרעיונות של חירות, שוויון בפני החוק ומאפיינים לאומיים המייחדים ומבדילים מדינה אחת משכנתה כגון שפה, דת, היסטוריה ועוד. מדינות מודרניות מתנהלות בתוך גבולות ברורים, לרוב מוסכמים, באמצעות מוסדות שלטוניים, האוכפים את החוקים ומנהלים את הקשר עם האזרחים. התפתחות הלאומיות ומדינות הלאום כפי שאנו מכירים כיום הינן תוצר של תהליכים תרבותיים, בין תרבותיים וחברתיים. בתשובה לשאלה אתיחס להתפתחות הלאומיות, לאום וחירות וכן, למשמעותם של מוסדות השלטון עבור אומה ומדינה.

התפתחות הלאומית

על מנת לדון בשאלת הצורך של זהות לאומית בממשלה, גבולות וסוכני אכיפה לשם שמירה על קיומה ובטחונה, יש צורך ראשית לדון באופיה של זהות לאומית והאופן בו אנו תופסים אותה כיום. לאום הוא עם אשר נבדל ומובחן מעמים אחרים בשפה, מוצא והממשל שלו לפי ד"ר גיונסון¹. התייחסות נוספת היא כי לאום הוא קהילה אנושית, תרבותית ומדינית. המושג מדינת לאום מתייחס לשטח מוגדר על ידי גבולות המאכלס אומה אחת המושתתת על שפה, היסטוריה ומוצא משותף. המילה לאום מקורה ככל הנראה במילה natio הלטינית והיא הייתה שגורה במשמעות דומה לזו של לאום בימנו כבר במאה ה-14 – בחלקים של אירופה.

עיצוב הלאומיות כפי שאנו עדים לה היום, החלה עוד בימי אפולון ואריסטו ביוון העתיקה, דרך הוגים מודרניים יותר כמו הגל, רוסו, הרדר ופיכט והמשכה לאחר המהפכה הצרפתית והתנגדות לרעיונותיו של נפולאון בונפרטה. אריסטו ואפלטון דיברו על לאומיות לאומנית, כזו הנובעת מרגשות וחוויות שבטיות המאגדות קבוצות שונות. במשך מאות רעיונות אלה נבלעו בהיסטוריה ובאימפריות בינלאומיות השולטות על שטחים נרחבים ועמים בעל מוצא שונה. המאה ה-19 היוותה נקודת חזרה אל עבר התיאוריות הללו, באמצעות של הגל ואחרים, ברעיונות לאומניים גרמניים. ז'אן ז'אק רוסו תבע את המושג 'רצון העם' והמשיג אומות כאישיות מאוחדות של האנשים המרכיבים אותן ונבדלות זו מרעותה. הרדר טען כי מדינה

¹ בתוך אדריאן הייסטינגס, בנייתן של אומות: התנ"ך והיווצרות מדינות הלאום, 2008, עמ' 10.

צריכה להיות בעלת גבולות המייצגים את האומה היושבת על אדמותיה ואחרים גרסו כי גבולות האומה נמצאים בלשון – השפה.

נקודת מבט מודרנית גורסת כי הצורך בזהות לאומית קשר לפיחות השפעתה ושלטונה של הנצרות האורתודוקסית באירופה במהלך המאה ה-17, אז חיפשו תושבי אירופה תחליף לואקום שיצר תהליך זה. אם עד לתקופה זו מלחמות הדת ובשם הדת קיבצו שבטים וקבוצות לאומיות שונות למלחמות, הרי שאיבוד כוחה של הכנסייה והרלוונטיות שלה יצר ואקום שהותיר חוסר בשייכות ומטרות משותפות. רצונם של תושבי אירופה בשייכות, הזדהות ואחדות עם אחרים אל מול שלטון הנסיכים, המלכים והמעמד הגבוה בעל זכויות היתר, חיפשו הגדרה שתאגד אותם. על סמך הגישה המודרניסטית לחקר הלאומיות החברה האנושית מושתתת על הצורך של האדם באינטראקציות חברתיות ואכן במהלך כל שנות קיומה של האנושות קיימות קהילות בצורה של משפחה, שבט ומוצא משותף, ללא שאיפות פוליטיות. אותן שושלות מלוכה ששלטו במדינות או אימפריות לא ייצגו אומה או רצון לאומי ובתוך הממלכות היה לרוב ריבוי אתני בקרב הנתינים. המושגים אומה ולאום שייכים לעת המודרנית לפי גישה זו והם הצורך בהגדרת המדינה כמימוש הרגשות לאומיים ומסגרת בה באים לידי ביטוי המאפיינים היחודיים של אומה². התעוררות של תחושות ושאיפות לאומיות אלה איימו על הסדר הקיים ברחבי אירופה, המחולקת לנסיכויות, בעוד באנגליה במהלך המאה ה-17 כבר הונחו היסודות להצבת האומה במרכז השאיפות.

בני השבטים השונים מצאו רגשות ושאיפות לאומיים משותפים אשר הקנו להם חוויות מאחדות ומחזקות. רעיונות לאומיים בדבר ריבונות העם איימו על המשך שררתם של המונרכיות ודרכי השלטון האבסולוטיות שנהגו באירופה והשאירה למדינת לאום שמאגדת תחתה גבולות ואומה העלו את התנגדותם של שליטים ואף אנשי רוח כדוגמת הגל, אשר ראה בשאיפות אלה ההיפך הגמור מתמציתה של מדינה. לא השליט והמדינה צריכים לשרת את ההמון ולהיות כפופים לו, כי אם להיפך, לדעת הגל. אם מלחמות הדת של הכנסייה הצליחו לאחד בין שבטים שונים בשם רעיון אחד משותף של הפצת הדת המשותפת ומלחמות בכופרים בה, הרי שברגע שהתפוגג כוחה של הכנסייה, המלחמות שירתו את השליטים השונים. אלה היו בעלי אינטרסים משותפים עם שותפיהם – בני אצולה אחרים בעלי שליטה, אם בכוח המעמד הכלכלי חברתי ואם בכוח של נישואי תועלת בין משפחות האצולה והמלוכה השונות. עבור רוב אנשי אירופה, מלחמות אלה היוו שגרת חיים נטולת מטרה או עניין מאחר האינטרסים של שליטיהם לא נגעו לקידום האינטרסים שלהם והמדינות השונות איבדו מוכחן לאורך השנים. איבוד משמעות המדינה אשר אינה ייצגה את רוב תושביה, פינה מקום לצמיחתה של הדרישה לאחדות תחת ריבונות של מדינה אשר מושתתת על רוח משותפת וגבולות התואמים את היושבים בהם, המאוגדים תחת אותה רוח.

² אסף מלאך, חקר הלאומיות והמקרה היהודי-הישראלי, עיונים, גליון 26 (2016), עמ' 138